

BRETTON WOODS, FORDİZM VE HEGEMONYA

Hacettepe Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi Dergisi,
Cilt 34, Sayı 1, 2016
s. 43-62

Sinan SÖNMEZ

Prof.Dr., Atılım Üniversitesi
İşletme Fakültesi
İktisat Bölümü
sinan.sonmez@atilim.edu.tr

Öz: Bretton Woods, sabit döviz kurları sistemine dayalı yeni uluslararası parasal düzenle özdeşleşmektedir. Bretton Woods aynı zamanda Fordist birikim rejimine geçişte ve Keynesçi kapitalizmin yaygınlık kazanmasında bir eşittir. Merkez’de hızlı birikim ve büyümeyle birlikte refah devleti uygulamaları yaygınlaşmış ancak yerel ve dışsal etkenler refah devleti uygulamasında farklılıklara yol açmıştır. Bu döneme emperyalizm ve yeni-sömürgecilik damga vurmuş ve Amerika Birleşik Devletleri hegemon güç olarak dünya sahnesinde yerini almıştır. Çevre’de, ülkelere göre farklılıklar gözlemlense de “zalim Taylorizm” ve “Çevre Fordizmi” birikim rejimi olarak öne çıkmış ve bazı ülkelerde “minimalist sosyal devlet” anlayışı pratiğe dökülmüştür. Ekonomik kriz ile birlikte çöken Bretton Woods sistemi, 1970’lere damgasını vuran stagflasyona karşı Keynesçi politikaların çözüm bulamaması ve değişen ekonomik-finansal koşullar Fordizm’in sonunu getirmiş, post-Fordizme ve neoliberal politikalara geçişi hızlandırmıştır.

Anahtar Sözcükler: Sermaye birikimi, fordizm, hegemonya, merkez, çevre, kriz.

BRETTON WOODS, FORDISM AND HEGEMONY

*Hacettepe University
Journal of Economics
and Administrative
Sciences
Vol 34, Issue 1, 2016
pp. 43-62*

Sinan SÖNMEZ

Prof.Dr., Atılım University
Faculty of Management
Department of Economics
sinan.sonmez@atilim.edu.tr

Abstract: Bretton Woods is identified with the approval of the new international monetary order characterised by fixed exchange system. Now the world monetary edifice rests mainly on the US Dollar. Bretton Woods could be interpreted as a threshold for the Fordist accumulation regime and the practice of the Keynesian capitalism at global level. The rapid capital accumulation and economic growth have contributed to the preponderance of the welfare regimes. The domestic and external factors play a multifold role in designing different welfare regimes in the core economies. Nevertheless imperialism and new colonialism are the main features of the Fordist period as well as the US began to dominate the capitalist world as the hegemonic state. In the periphery “bloody Taylorism” and “peripheral Fordism” are the dominant accumulation regimes and a minimum welfare state has been adopted in a group of semi-peripheral countries. The collapse of the Bretton Woods system in the early 1970s, the great stagflation during the decade and the failure of the Keynesian policy prescriptions to cure the stagflation are the signals/indicators of the changing economic and financial context and the end of Fordism as well as the transition to post-Fordism and neoliberalism.

Keywords: *Capital accumulation, fordism, hegemony, core, periphery, crisis.*

1. BRETTON WOODS: YENİ PAYLAŞIMIN MİLADI

2007-2008 döneminde belirginleşen küresel finansal kriz Bretton Woods özlemi yaratmış ve yeni bir arayışa yol açmıştır. Büyük Buhran (1929) ve 2. Dünya Savaşı'nın yol açtığı tahribatın ardından Bretton Woods'ta temelleri atılan sistemin kurallara dayalı finansal istikrarı ve ülkeler arasında işbirliğini sağladığı ancak küresel krizden çıkışın sürekli ertelenmesinin yanı sıra geleceğe yönelik umut verici tablo çizilememesi nedeniyle son yıllarda yeni bir Bretton Woods düşüncesi gündeme taşınmıştır.

Konuya ilişkin bir dizin oluşturmaksızın Bretton Woods Komitesi'nin 21 Mayıs 2014'teki yıllık toplantısında eski Fed başkanlarından Paul Volcker'in yaptığı konuşmaya göz atmak ilginç olacaktır. Volcker, buradaki konuşmasında sermaye hareketlerinin tam serbest ve dalgalı kur rejiminin geçerli olduğu koşullarda Bretton Woods sisteminin yeniden, kısmen de olsa, inşasının olanaksız olduğunu, nitekim bu doğrultudaki çabaların başarısızlıkla sonuçlandığını belirtmektedir. Bununla birlikte ödemeler bilançosundaki sürdürülemez dengesizliklerin engellenmesi, hatta dengenin sağlanabilmesi için önlemler alınması ve belli başlı kurlardaki oynaklığın azaltılması gerektiğini vurgulamıştır. Volcker tek bir ulusal paranın uluslararası ticarete mübadele aracı ve döviz rezervi olarak kullanılmasına karşı çıkmaktadır. Volcker 1930'lardaki Büyük Buhran'ın tekrarından ve merkez ekonomilerin büyük ölçüde tahribatına yol açabilecek finansal çöküşün eşliğinden geri dönmenin bir kazanım olduğunu belirtmekle birlikte, güçlü, yenilikçi ve istikrarlı bir finansal sistem oluşturulmasının uluslararası ticaretin gelişmesine ve tüm ülkelerin yararına olacağı notunu düşmektedir. Bu bağlamda uluslararası ölçekte işbirliği ve eşgüdüm eksikliğinin giderilmesinin karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin sonucu olduğunu ve bu doğrultudaki bir yaklaşımın Bretton Woods sisteminin ruh ve inandırıcılığını yansıtan planlama, müzakere ve yönetim biçiminin restorasyonunu sağlayacağını ve alınacak uzun bir yol olduğunu vurgulamaktadır (Bretton Woods Committee Annual Meeting, 2014).

Doğrudur; Bretton Woods sistemi 1960'ların sonlarına dek oldukça sorunsuz olarak işledi. Ancak Bretton Woods'un damgasını vurduğu yıllara ilişkin çizilen "olumlu tablo" kapitalizmin belirli bir evresindeki çözümü yansıtmaktadır. Bretton Woods kapitalist birikimin sorunlarına, özgül tarihsel koşulların bir araya geldiği bir zaman kesitinde geçici çözüm getirmiş ancak sonuçta çöküş kaçınılmaz olmuştur.

Bretton Woods doğal olarak savaş sonrasında uluslararası para sisteminin oluşturulmasını, IMF (Uluslararası Para Fonu) ve Dünya Bankası'nın kuruluşunu çağrıştırmaktadır. Bu çağrışım yerindedir ancak eksik kalmaktadır. Bretton Woods savaş sonrasında oluşturulan ikinci paylaşım süreci ve yeni uluslararası işbölümünün temelini oluşturan temel bir öge veya bir yapı taşıdır ve aynı zamanda simgedir. Bretton Woods'ta temelleri atılan paylaşım sürecinin tek boyuta indirgenmesi sermaye birikim

rejimi, hegemonik ilişkiler ve emperyalizmin üzerinin örtülmesine yol açacaktır. Bu bağlamda makale başlığını oluşturan Fordizm ve hegemonya, paylaşım sürecinin açıklanmasında anahtar role sahip gözükmektedir.

2. YENİ PAYLAŞIM SÜRECİ VE MERKEZ

Aşağıda yer alan tabloda gerek merkez gerekse çevre / yarı-çevre ülkelerin yeni paylaşım sürecinde göze çarpan özellikleri yer almaktadır. Farklı kategorilerde yer alan ülkelerin özelliklerini bir tabloda toplamak risklidir; kuşkusuz eksiklikler ortaya çıkacaktır. Ancak tüm eksikliklere karşın 1970'lerin ortalarına dek süren yeni paylaşım sürecindeki ana eğilimler veya özelliklerin belirlenmesine yardımcı olduğu ölçüde analizi kolaylaştırmaktadır. Bu bağlamda vurgulamakta yarar var; makale Bretton Woods'lu yıllara ilişkindir dolayısıyla neoliberal küreselleşmenin somutlaştığı 1980'li yıllarla başlayan süreç kapsam alanında değildir.

İkinci paylaşım sürecine damga vuran birikim rejimi Fordist niteliktedir. İki dünya savaşı arasında ABD'de filizlenip uygulamaya konulan Fordist (yoğun) sermaye birikimi ve tekeli regülasyon (düzenleme) tarzının şekillendirdiği rejim, 2. Dünya Savaşı sonrasında Batı Avrupa'ya "ihraç" edilmiş ve 1970'lere kadar model yaygınlık kazanarak uygulanmıştır. Öncelikle Fordist birikim rejimini tanımlayalım: Fordist (yoğun) sermaye birikimi modeli ve tekeli düzenleme tarzının (veri sermaye birikimi modelinin istikrarlı olmasını sağlayacak prosedür ve kurumlar bütünü) oluşturduğu rejimde, dayanıklı tüketim mallarının küresel üretimi, nitelikli işgücünün istihdamını gerektirmeyen bant sistemine dayanmaktadır.¹

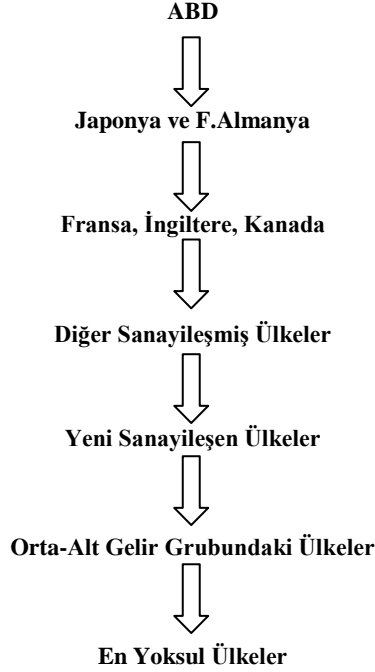
Üretkenlikte ve reel ücretlerdeki artış birbirini destekleyerek paralel olarak sürdürülebilmiştir. Satın alma gücündeki sürdürebilir artış, sermaye birikiminin rekabetçi düzenlemede karşılaşmış olduğu engelleri aşmasını olanaklı kılmıştır. Üretkenlikteki eşanlı artış sermayenin değerlemesinde ortaya çıkabilecek tikanıklıkların giderilmesine olanak sağlamıştır. Bu mutlu döngüde büyüme, reel ücret ile üretkenlik arasındaki bağlantının istikrarlı olmasına dayalıdır. Böylece üretim ve tüketim koşullarındaki dönüşüm birbirini olumlu yönde etkilemiş, tüketim kitleleşmiş ve üretim artmıştır. Birikimde ortaya çıkabilecek engeller devlet müdahalesi ve düzenleyiciliğiyle (tekeli regülasyon) kaldırılmaktadır.

Tablo 1. İkinci Paylaşım Süreci

Merkez	Çevre/Yarı-Çevre
Fordist sermaye birikimi rejimi (yoğun sermaye birikimi ve teknelci regülasyon) ve uluslararası işbölümü	Uluslararası işbölümü / IMF-Dünya Bankası / Ekonomik bağımlılık
Refah Devleti	Uydu sanayiler
Genişleyen kamu ekonomisi	Yabancı sermayeye bağımlı ithal ikameci sanayileşme / planlama / minimalist sosyal devlet (yaygın değil)
Örtüşen Keynesçilik, Fordizm ve refah devleti ≡ Teknelci -devlet- kapitalizm(i) (karma ekonomi)	İvme kazanan -devrimci nitelik taşımayan- ulusalcı hareket
Soğuk Savaş	Faşist/Otoriter rejimler (yarı sömürge Faşizmi)
Yerel savaşlar: Kore, Vietnam (Fransız ve ABD işgali), Cezayir, vd.	Yabancı sermayeye bağımlı ithal ikamesinden ihracata yöneliş: ◆Birinci sanayileşme dalgası: “Zalim/gaddar Taylorizm” ◆İkinci sanayileşme dalgası: “Çevre Fordizmi”
Emperyalizm, yeni sömürgecilik ve ABD hegemonyası	Gelir bölüşümünde aşırı eşitsizlik ve yoksulluk
Yükselen sınıf mücadelesi ve başkaldırı Propaganda / Parola (ABD yönetimince kullanılan): Kalkınma ve “Hür Dünya’nın korunması”	Aşırı dış borçlanma
SONUÇ: Ekonomik kriz ve post-Fordist birikim rejimine geçiş: Neoliberal saldırı	SONUÇ: Dış borç krizi ve IMF politikaları/yapısal uyarılama: Neoliberal saldırı

Aşağıda yer alan şekil ise kapitalist birikim sürecindeki hiyerarşik yapının uluslararası boyutunu yansıtmaktadır. Bu bağlamda merkez ülkeler, yarı çevre (yeni sanayileşen) ve çevre ülkeler (azgelişmiş ülkeler-AGÜ) arasındaki hiyerarşik sıralanmanın yanı sıra her kategorideki ayrışma genel hatlarıyla belirlenebilmektedir.

Şekil 1. Kapitalist Sistemdeki Hiyerarşik Yapı

Anımsayalım; Fordist birikim rejiminde yeni uluslararası işbölümü oluşturulmuş ve ABD kapitalist dünya ekonomisine ve uluslararası ilişkilere hegemonik güç olarak damgasını vurmuştur. Yeni uluslararası ekonomik düzenin önemli kurumları olan IMF ve Dünya Bankası -kapitalist- sistemdeki sorunları çözmeye ve çeki düzen verme işlevini üstlenirken, ABD bu kuruluşları yönlendiren güç olarak belirmiştir (Gereffi, 1995; Dicken, 1998; Sönmez, 2005). Yeni uluslararası para sisteminde altına konvertibl tek para birimi olarak ABD Doları'nın kabul edilmiş olması, bu ülkenin hegemonik güç olmasını pekiştiren bir karardır. Dolayısıyla kapitalist sistem piramidinin doruğuna ekonomik-finansal, siyasi ve askeri gücüyle rakip tanımayan ABD yerleşirken, bir alt sırada savaşın yenilenleri olan Federal Almanya ve Japonya yer almaktadır. Üçüncü sırada Fransa, İngiltere, Kanada gibi ülkeler görülmekte, dördüncü sırada ise küçük çaplı ekonomiye sahip sanayileşmiş ülkeler bulunmaktadır. Üç alt grupta toplaman az gelişmiş ülkeler (AGÜ) sanayileşmiş ülkeleri izlemektedir. Ancak bu kategorinin en üst sırasında "yeni sanayileşen" teriminin uygun bulunduğu bazı Latin Amerika ülkeleri (Arjantin, Brezilya, Meksika), Doğu ve Güneydoğu Asya ülkeleri (Güney Kore, Tayvan, Singapur, *vd.*) ve Hindistan bulunmakta, bu grubu bir alt sırada bulunan orta-alt gelirli ülkeler (Türkiye, İran, Mısır, Tunus, Fas, Cezayir, Peru, *vd.*) izlemektedir. Tabanı ağırlıklı olarak Siyah Afrika'da bulunan yoksul ülkeler oluşturmaktadır.

Soğuk savaşın sürdüğü bu dönemde yeni sömürgeci politikalar ve emperyalizm öne çıkmış, bu bağlamda sermayenin uluslararasılaşması, ÇUŞ'ların (Çok Uluslu Şirketler) güç kazanması ve faaliyet alanlarını genişletmeye başlatması dünya ekonomisinin şekillenmesine yön vermiştir. Üretkenlikte ve üretimde hızlı artış, hızlanan kentleşme, düşük işsizlik oranı, düşük faiz haddi, yüksek karlılık, emekçilerin satın alma gücünde ve refah düzeyinde artış, sosyal güvenlikte kazanımların yaşandığı bu dönemde uzun süren ekonomik büyüme gerçekleşmiştir. Kısaca yeni "belle epoque" savaş ertesinden 1960'lı yılların sonları veya 1970'lerin başlarına uzanan sermaye birikiminin "altın çağı"yla özdeşleşmektedir. Sınai üretimdeki artış ve hızlı büyüme birbirine bağımlı bazı etkenlerin buluşmasından kaynaklanmıştır.

Belirleyici etkenlerin başında üretici güçlerin gelişmesi yer almaktadır Bu bağlamda bir önceki dönemde yeşeren sanayilerde önemli üretkenlik artışları yakalanmıştır. Örneğin otomotiv ulaşım sektöründe, petrol enerji sektöründe, elektrik ve makine üretim araçları sektöründe itici güç olmuştur. Üretim ilişkilerinin özellikleri ikinci etkeni oluşturmaktadır. Gelişmiş ülkelerde emek ile sermaye arasındaki çelişkileri yumuşatan, ilişkileri görel olarak istikrarlı kılan ve aynı zamanda birikimi düzenleyen yeni ittifakların oluşturulması ve bu yönde politikaların uygulamaya konulmasında devletin, bu bağlamda siyasal iktidarların aktif rol üstlenmesi söz konusudur. Bu tür uygulamalar için mutlaka sosyal-demokrat bir siyasal iktidar gerekmemiş, muhafazakar siyasal iktidarlar da benzer politikaları uygulayabilmiştir. Tipik örnekler olarak Federal Almanya ve ABD verilebilir. Fordizmin uzlaştığı endüstriyel rejim ve gerekli kıldığı sosyal politikalar özünde toplumsal yapıyı şekillendirmektedir. Fordist toplumu belirleyen dinamik etkenler arasında kentsel doku, sanayi sektörü, ücretliler ve sendikal örgütler ön planda yer almaktadır Üçüncü etken olarak birikim sürecinde ve düzenlemede devletin üstlendiği rol mutlaka dikkate alınmalıdır. Devlet müdahaleci nitelikteki Keynesçi politikalarla ekonomiyi düzenlemiş, birçok sektöre doğrudan yatırım yapmış, ancak özel sektörü de yönlendirmiş ve özellikle büyük sermayeye arka çıkmıştır. Kısaca Fordist birikim rejiminin tam orta yerinde devlet yer almaktadır. Dördüncü etken olarak uluslararası ekonomik ilişkilerin gösterdiği gelişme üzerinde durmak gerekiyor. Bu ilişkiler ağı bir yandan çevre ülkelerin sınırsız ilksel mal ihracıyla merkezdeki birikimi desteklemesi, diğer yandan merkezi oluşturan ABD ve Japonya ile Federal Almanya, İngiltere, Fransa merkezli Batı Avrupa arasında yeni teknoloji yaratma, yayma ve uygulama alanındaki karşılıklı ilişkileri kapsamaktadır. Öncelikle vurgulanması gerekli nokta, ABD kökenli Fordist birikim rejiminin yaygınlık kazanmasıdır. Bilimsel ve teknolojik devrimin ilk aşamasında Fordist birikim rejimini benimseyen ABD, tüketim modelini ve üretim normlarını sınırları dışına ihraç ederek, bu rejimin uluslararasılaşmasını sağlamıştır. ABD'ye göre düşük üretkenliğe sahip Batı Avrupa ve Japon ekonomilerinin açığı kapatmak ve üretkenliği artırma çabaları ve sahip oldukları potansiyel, büyümenin hızlanmasına uygun zemin oluşturmuştur. Bu ekonomilerin büyüme yörüngesine oturması ABD sanayiine kaynak yaratmış, ABD'nin

bu yörelere gerek sermaye, gerekse mal ve hizmet ihracı hızla artarak ABD'nin büyüme sürecini hızlandırmıştır. Özetle savaş sonrası uluslararasılaşma ABD kökenli Fordist birikim rejiminin Batı Avrupa ve Japonya'ya aktarılması biçiminde gelişmiştir. ÇUŞ'ların önce sanayi, daha sonra bankacılık sektörlerinde yer almaya başlamasıyla birlikte, ekonomik büyümede uluslararası ekonomik ilişkilerin ağırlığı giderek artmaya başlamış ve yeni boyutlar kazanmıştır. Özünde uluslararası yatırım veya sermaye ihracı, sermayenin uluslararasılaşması sürecinde para-sermayenin değerlemesindeki yeni boyutu yansıtmaktadır. Vurgulanması gerekli bir nokta da ABD hegemonyasının ÇUŞ'ların etkinlik kazanmaya başlamasıyla birlikte pekişmesidir. Bu şirketler faaliyetlerini belirli bölgelerde toplayarak ve yayarak yeni bir uluslararası işbölümünün oluşturulmasında belirgin rol oynamaya başlamıştır. Enformatik ve aeronotik sanayileri ve hizmetlerinin hızla gelişmesi işlerini kolaylaştırmıştır. Bu dönemde hızla oluşturulan işbölümünde teknoloji yoğun faaliyetler ABD başta olmak üzere, önde gelen birkaç merkez ülkesinde toplanırken, sıradanlaşarak kitlesel olma niteliğini kazanan ürünler ikincil konumdaki gelişmiş ülkelerde, basit üretim sürecini gerektiren ürünler ise çevre ülkelerde üretilmeye başlanmıştır (Sönmez, 2011).

Özetle merkezde Fordist sermaye birikimi rejimi, tekelleşme, sermayenin ve olgunlaşan tekeli (devlet) kapitalizmi temel özelliklerdir; kamu ekonomisinin boyutları genişlemiş ve refah devleti uygulaması yaygınlaşmıştır. *Laissez Faire* kapitalizminin uygulandığı bir önceki döneme göre devletin ekonomik ve sosyal alandaki etkinliği giderek artmıştır. Devlet ekonomik yaşamın tüm alanlarına müdahale etmiş, emek piyasalarını ve endüstriyel ilişkileri düzenlemiş, altyapı yatırımlarını üstlenmiş, yalnızca kamu hizmeti değil ticari (özel) mal üretimini de el atmıştır. Liberal iktisatçıların "karma ekonomik düzen" olarak nitelendirdiği tekeli kapitalizm ve/veya tekeli devlet kapitalizminde refah devleti anlayışına uygun olarak devlet gerek ekonomik, gerekse sosyal alanda varlığını sürekli hissettirmiştir. Devlet ekonomik artıktaki baskıyı hafifletmek için harcamaların finansmanına katılmaktadır. Kamu finansmanı, tekeli nitelikteki özel sermayenin değerlemesi için gerekli faaliyetlerin eşgüdümünü sağlamak açısından gereklidir. Bu çözüm ise maliyeti büyük ölçüde kamu finansmanı ile karşılanan üretim güçlerinin yeterli düzeyde gelişmiş olmasını gerektirmektedir. Ne var ki, üretim güçlerinin gelişmesinde sınırlar olduğu kadar, üretim güçleri ile üretim ilişkileri arasında çelişkiler ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda devletin ekonomik, sosyal ve kültürel düzeylerde müdahalesi ve özel mülkiyetin yol açtığı sorunları çözme doğrultusunda ekonomiyi örgütleme ve planlamaya çalışması söz konusudur. Ortaya çıkan sorunlar yeni üretim ilişkilerine olan ihtiyacı işaret etmektedir.

Devlet ilkel birikim sürecinden başlamak üzere sürekli olarak sermayenin uluslararasılaşmasına arka çıkmıştır. Sömürge ekonomilerinin oluşturulmasında ilk adımı atan, destek veren devlettir. Daha sonra mal-sermaye devresinin uluslararası boyut kazanmasında, yani uluslararası ticaretin gelişmesinde, bir yandan sömürgeci

politikalarla, diğer yandan serbest ticaretle ve gerektiğinde korumacı önlemlerle devlet daima ağırlığını hissettirmiştir. Devlet gerek korumacı gerekse serbest mübadeleci politikalar uygulayarak uluslararası norm sistemini iç burjuvazinin çıkarlarına uyarlamıştır. Dünya ekonomisini şekillendiren ülkeler uluslararası normların saptanmasında belirleyici oldukları ölçüde iç burjuvazinin çıkarlarını ön plana almaktadır. Bu bağlamda ÇUŞ'ların ortaya çıkması ve etkinlik kazanması, sermayenin uluslararası planda değerlendirilmesinde devletin işlevini ve denetimini yitirdiği anlamına gelmemektedir. Devletin söz konusu işlevi uluslararasılaşmanın geldiği aşamaya göre farklılaşmaktadır. Devlet serbest mübadeleci ve gerektiğinde korumacı politikalar uygulayarak uluslararası norm sistemini yerel burjuvazinin çıkarlarına uyarlamaktadır (Palloix, 1975, II). Bu süreçte sektörel yeniden yapılanma gerçekleşirken, bazı faaliyet alanları tasfiye sürecine girmiştir.

3. ÇEVRE'DE BİRİKİM REJİMİ, SÖMÜRÜ VE DEMOKRASİ SORUNU

Çevre ülkeler arasında birikim rejimi, sanayileşme ve sosyal politika yönünden önemli farklılıklar bulunmaktadır. Bu gerçeği göz ardı etmemek koşuluyla çevreyi oluşturan ülkelerin konumu bir dizi kavram veya terim kullanılarak belirlenebilir; uydu sanayiler, bağımlılık, zalim (ilkel) Taylorizm, ihracata yönelme, çevre Fordizmi, devrimci niteliği olmayan milliyetçilik, yarı sömürge faşizmi, aşırı dış borçlanma, yoksulluk, gelir bölüşümünde aşırı eşitsizlik gibi.

1950'li yıllarla birlikte bir grup çevre ülkede uygulamaya konulan ithal ikamesine dayalı sanayileşme yabancı sermayenin güdümünde gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte burjuvazinin işbirlikçi (komprador) niteliği ön plana çıkmıştır. Bağımsızlığı yeni elde etmiş ülkelerde sosyalist düşüncenin yeşermesini ve Çin'deki sosyalist devrimin Asya kıtasına yayılmasını engellemek amacıyla da kalkınma sorunları üzerinde durulmaya başlanmıştır. Önerilen ve benimsetilen kalkınma modelleri yeni bağımlılık ilişkilerini ön plana çıkarmıştır. Ancak not düşmek gerekiyor; büyüme dışı bağımlı olmakla birlikte ülke içinde de ihmal edilmeyecek bir sermaye birikimini öngörmektedir. Bu modelde sanayileşme hızlanmanın ardında merkez ülkelerde rantabilitesi düşmüş sanayi kollarının çevre ülkelere aktarılması bulunmaktadır; Merkez kökenli büyük tekeller veya oligopoller ucuz ve örgütsüz emek gücü rezervlerinin bulunduğu ve merkezdekine benzer çalışma koşullarının, iş ve sosyal güvencenin bulunmadığı bölgelere yönelmiştir. Bu dönemde bir grup çevre ülkede dayanıklı tüketim malları ile üretim araçları üretimine ağırlık verilmiş ve ABD kökenli ÇUŞ'ların uluslararası üretim sürecini yeniden düzenleme politikaları desteklenmiştir. Kısacası ithal ikameci sanayileşme yabancı sermayenin güdümünde ve işbirliğiyle gerçekleştirilmiştir. Arka planda ise merkez ülkelerde ortalama kar haddinin düşme eğilimine girmesiyle birlikte yeni bir uluslararası işbölümünün oluşturulması yer almaktadır. Yeni düzende merkez (özellikle ABD) kökenli büyük tekeller (ÇUŞ'lar)

ucuz ve örgütsüz işgücü rezervlerine yönelmiştir. Böylece uydu sanayiler oluşturulmuştur. Otomatik bir aktarım söz konusu olmamış, çevre ülkelerin bir bölümündeki otoriter hükümetler veya dikta rejimleri işgücü “rezervlerini değerlendirmek” doğrultusunda hareket etmiştir. Bu kategorideki ülkelerdeki egemen sınıflar uluslararası tekeli sermaye ile işbirliğine giderek doğrudan yatırımlar için uygun ortamı hazırlamıştır. Uluslararası işbölümü temelinde üretim sürecine ilişkin farklı aşamalar değişik coğrafik bölgelerde toplanmıştır. Başlangıç aşamasını tasarım, ikincisini ileri teknoloji kullanımı, sonuncu aşamayı montaja dayalı üretim oluşturmaktadır. İlk iki aşamaya ilişkin faaliyetler merkez ülkelerinde gerçekleştirilmektedir (OECD, 2001; Hatzichronoglou, 1997; United Nations, 2008). Sonuncu aşamaya karşılık gelen montaj sanayii merkez ülkelerinden çevre ülkelere kaydırılmış ve uydu sanayiler oluşturulmuştur. Aktarma otomatik biçimde olmamış, bir grup çevre ülkedeki otoriter veya diktatoryal siyasi yönetimler işgücü “rezervlerini değerlendirmek” doğrultusunda hareket etmiştir. Söz konusu toplumdaki egemen sınıflar uluslararası tekeli sermaye ile işbirliğine giderek doğrudan yatırımlar için uygun ortamı hazırlamıştır. Bir grup ülkede ise yabancı sermayenin desteğiyle uygulanan ithal ikameci politikalarından ihracata yönelik modele geçilmiştir. Nitekim 1960’ların ortalarından itibaren Güneydoğu Asya’da “yeni sanayileşme”nin ilk adımları atılmaya başlanmıştır. Sanayileşmede birinci kuşak ülkeler olarak nitelendirilen Güney Kore, Tayvan, Hong Kong ve Singapur’un yanı sıra Brezilya ithal ikamesinden dış açılmaya yönelmiştir. Yeni strateji salt iç pazarı değil dış pazarı hedeflemekte ve ilkel ürün yerine mamul ürün ihracatına ağırlık vermektedir. “İlkel” veya “zalim Taylorizm” (primitive or bloody Taylorism) (Lipietz,1977) olarak da nitelendirilen birikim rejiminde ÇUŞ’lar giderek etkin bir rol üstlenmiş, deneyimsiz, ucuz ve örgütlü olmayan işgücü uluslararası piyasalarının güdümüne girmiş, -Hong Kong dışında- devlet doğrudan ve dolaylı olarak müdahalede bulunmuştur. Hafif sanayide özellikle tekstil, hazır giyim, deri ve ayakkabı sektörlerinin hızla gelişerek gıda ve içki gibi geleneksel sektörlerin önüne geçtiği ve elektronikte önemli bir gelişmenin kaydedildiği görülmektedir.

Anımsamakta yarar var; ithal ikameci sanayileşmede işletmeler iç piyasaya, ilkel Taylorizm’de dış piyasaya dönük üretim yapmaktadır. Diğer önemli bir farklılık ise kullanılan teknolojiye ilişkindir. Her iki rejimde emek-yoğun teknoloji kullanılmakla birlikte ilkel Taylorist uygulamada daha aşınmış veya eski teknoloji kullanımı yaygındır. Nitekim merkezde aşınmış emek yoğun teknolojinin uygulandığı ve düşük kar haddiyle çalışan sanayilerin, işgücünün yoğun sömürüye -ücret düzeyi, çalışma süresi ve yoğunluğu, çalışma ve benzeri koşullar açısından- tabi olduğu çevreye aktarılması çözüm olarak görülmüştür. Böylece daha yüksek kar hadlerine ulaşmak doğrultusunda ÇUŞ’lar üretimi çevreye kaydırırken, çokuluslu bankalar üretim sürecini finanse etmeyi üstlenmiştir (Lipietz, 1987). 1960 yıllardaki ilk dalga sanayileşme süreci "zalim Taylorizm"e uygun düşmektedir. Yazarın Taylorizmden söz etmesinin nedeni

üretimde emek yoğun teknolojinin kullanılması ve kolayca disiplin altına alınan kadın işgücünün kitlesel istihdamla yoğun sömürüye tabi tutulmasıdır. Yoğun sömürünün anti-demokratik rejimler altında sürdürülmesi ise Taylorizm’in “zalim” olarak nitelendirilmesinin gerekçesini oluşturmaktadır. Sanayileşmenin doğası ve özelliklerinin yanı sıra birikim için gerekli regülasyon, sosyal ortamı ve yüksek sömürüyü ortaya koymaktadır. Şöyle ki, sermayenin teknik bileşimi düşük ve üretim teknolojisi emek yoğunudur. Ucuz kadın işgücü yaygın olarak istihdam edilmekte, çalışanlar üzerinde ataerkil ve diğer dolaylı-dolaysız baskılar uygulanmaktadır. Emek piyasalarının deregülasyonu, sarı işçi sendikalarının kurulması ve güçlendirilmesi, haklar ve özgürlüklerin çiğnenmesi bir dizi ülkedeki antidemokratik siyasi rejim çerçevesinde sıradanlaştırılmıştır. Nasıl ki İngiliz kapitalizminin oluşma ve gelişme evresinde -XV yüzyılın sonlarından itibaren- çalışanlar zalim/gaddar yasal düzenlemelere tabi tutulmuşsa (legislation sanguinaire” veya “bloody legislation”) (Marx,1973, I(III):175-178), Taylorizm’de benzer düzenlemeler görülmektedir.

Yeni sanayileşmenin daha gelişmiş biçimi 1970’li yıllarda Güney Kore, Meksika ve Brezilya gibi ülkelerde somutlaşmıştır. Bu yeni dalga sanayileşme “çevre-Fordizmi” olarak nitelendirilebilir. Yeni sanayileşme eski dönemlerdeki ithal ikamesinin mirası veya merkantil kapitalizmin sonucu veya zalim Taylorizm’in dönüşümü olarak yorumlanabilir. Merkez ülkelerindeki Fordizm yoğun sermaye birikimi ve genişleyen piyasalar üzerinde yükselmektedir ancak çevre-Fordizmi daha farklı özelliklere sahiptir.

Tablo 2. Fordizm ile Çevre Fordizmi Karşılaştırması

Fordizm	Çevre Fordizmi
Merkez ekonomisine yönelik seri üretim ve yığınsal tüketim	Küresel devrelere eklenmiş seri üretim
Montaja dayalı seri üretim	Montaja dayalı seri üretim / Taylorist uygulamalar
AR-GE’ye dayalı nitelikli üretim süreci	AR-GE’nin merkez ülkelerde odaklandığı yarı-nitelikli üretim süreci
İç tüketime yönelik üretim	Ağırlıklı olarak ihracata ve küresel pazara yönelik üretim
Çalışan kesimlerin yığınsal tüketimi	Kentsel orta sınıf tüketimi
İşbirliğine açık işçi sendikacılığı	Henüz oluşan, gelişmemiş işçi sendikacılığı
Keynesçi refah devleti	Oluşmakta olan uluslararası regülasyon

Kaynak: Sum, Ngai-Ling (1998).

Öncelikle vurgulanması gerekli ilk nokta çevre-Fordizmi’nde ileri teknoloji kullanımı yaygın değildir. İkincisi reel ücret artışının üretkenlikteki artışın altında seyretmesi, Fordist sektörde çalışan işçilerin dayanıklı tüketim mallarına yönelik taleplerinin kısıtlı kalması ve orta katmanların tüketimlerinde farklılaşmanın

belirmesidir. Kısacası üretkenlik artışına paralel olarak iç talepte yeterli genişleme olmamıştır. Üst gelir grubunun patlayan talebi bir yana bırakılırsa, toplam talepte üretkenlik artışı paralelinde bir genişleme oluşmamış, tersine talep yapısında farklılaşma ortaya çıkmıştır. Bu özellik ithal ikameci stratejinin uygulandığı dönem için de geçerlidir. Şöyle ki, ithal ikameci politikanın uygulanmasına koşul olarak çevre ülkelerde kırsaldan kente göçü hızlanmıştır. İstihdam kapasitesi ve kullanılan üretim teknolojisi sanayi sektörünün işgücü fazlasını emmesine izin vermemiştir. Sermaye birikimi düşük ücret uygulamasına dayanmaktadır. Dolayısıyla düşük ücretle istihdam edilen işgücü toplam talebin bir unsuru olarak değerlendirilmemiştir. Dayanıklı tüketim mallarına yönelik talep yüksek gelir grubunun yanı sıra beyaz yakalılar ve kısmen kalifiye işgücünü de kapsayan orta sınıftan kaynaklanmaktadır. Üçüncüsü ise çevre-Fordizmi uygulayan ülkelerin merkez ekonomilere yönelik ihracat fiyatlarını düşük tutmasıdır.

Çevre ülkelerin belirtilen sanayileşme yörüngesine oturtulması ÇUŞ'ların çıkarlarıyla örtüşmektedir. Dış pazarlara yönelme yeni teknolojik devrime (otomasyon, elektronik, nükleer, vd.) dayanak olması yönünden önemlidir çünkü büyük sermayenin Çevre'ye ilgisi ve yaklaşımında ortaya çıkan bazı değişiklikleri bünyesinde taşımaktadır. Nitekim merkez ülkelerde, özellikle de ABD'de emperyalist niteliğe sahip sermayede -üretim, ihracat ve finansman açısından- tercih tüketim malı sektöründen donanım malları ve ulaşım araçları sektörlerine kaymıştır (Mandel, 1974: 34; Mandel,1978). Çevre ekonomilerin, doğal kaynakları denetleyen ve yaratılan ekonomik fazlayı kendine çeken merkez tarafından sıkı denetim altına alınması da mutlaka dikkate alınmalıdır. Diğer bir eğilim de sermayenin değerlendirme sürecinde teknolojinin ön plana çıkması üzerine ÇUŞ'ların devlet ve/veya yerel sermaye ile işbirliğine giderek teknik hizmet sağlaması ve yatırımda azınlık payına sahip olmasıdır. Böylelikle yabancı sermaye müdahale alanını genişletirken, çevre ülkelerdeki işçi sınıfı ile doğrudan doğruya karşı karşıya gelmemekte, çatışmayı yerel burjuvaziye ve devlete bırakmaktadır. Yerel burjuvazi ise artık işbirlikçi (komprador) olmaya başlamıştır. G. Frank'ın deyişiyle *lumpen burjuvazi* ortaya çıkmıştır. Formüle edilen ve çevre ülkelere sunulan bu tür model bir dizi ülkede yeni "kalkınma" süreçlerinin başlatılmasına ve bağımlılık ilişkilerinin oluşturulmasına yol açmıştır (Frank, 1971). Dışa bağımlı ekonomik büyüme aynı zamanda önemli bir sermaye birikimine dayanmaktadır. Bu modelde sanayileşme hız kazanmış olmakla birlikte merkez ülkelerde rantabilitesi düşmüş sanayi kollarının çevre ülkelere aktarılmasına bağlıdır. Çevrede burjuvazinin güçlenmesi, merkeze bağımlılık temelinde emperyalizmin stratejik çıkarlarına uygun olarak gerçekleşmiştir. Başvurulan dönemde bu tür birikim modeli giderek yerleşmiş ve yaygınlaşmıştır. Özellikle yarı-çevre ülkelerde minimal refah devletinin yerleşmesinde başat sermaye birikimi rejimi, ekonomik-mali yapılar, iktisat politikasının doğası, siyasi rejim, yeni uluslararası işbölümü çerçevesinde dışa bağımlılık, sosyal katmanlar arasındaki güç dengesinin eksikliği belirleyici olmuştur. Refah devleti için gerekli olan

mali sürdürülebilirlik veya sürdürülebilir finansmanın sağlanamaması mutlaka dikkate alınmalıdır. Bu aksaklık yalnızca az gelişmişlik, vergi gelirlerinin yetersizliği ve düşük gelir düzeyi ile açıklanamaz. Aynı zamanda sosyal sınıf ve/veya katmanlar arasındaki güç ilişkileri ve devletin sosyal sınıflar karşısındaki yanlı konumuna bağlı olarak gerçek anlamda gelirin yeniden dağılımı politikası uygulanmaması, tam tersine iktisat politikalarının başat sınıf/katmanlar veya sınıflar koalisyonunun lehinde düzenlenmesi belirleyici etkenlerdir. Merkezde uygulanan Taylorizm ve Fordizm ile karşılaştırıldığında yarı-çevre ülkelerdeki yerleşik birikim rejimlerinin görece standartlaşmış sosyal refahın gelişmesine katkıda bulunamayacağı, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik-sosyal-siyasi, kültürel yapılarından ancak minimal bir refah veya sosyal devletin ortaya çıktığı görülmektedir.

Kuşkusuz çevreye özgü refah kavramı ve politikaları sosyal oluşumlara göre değişmektedir. Ashında bu ülkelerdeki sermaye birikimi rejiminde önemli farklılıklar olduğunu belirtmek gerekiyor. Şöyle ki, ithal ikameci sanayileşme ihracatın desteklenmesi doğrultusunda dışa yönelik olabildiği gibi (Güneydoğu Asya), uluslararası pazarlardan kopuk ve içe dönük özelliğe sahip olabilmektedir (Türkiye, Latin Amerika). Dolayısıyla sosyal refah uygulamalarında farklılıklar da ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte başvurulan ülkelerdeki uygulamaları dikkate alarak asgari özellikleri belirlemek olanaklıdır. Bu özellikler yarı-çevredeki sosyal refah rejiminin eksiksiz tanımını vermedeki güçlüğü aşılmasını da olanaklı kılmaktadır. Yarı-çevre refah devletinde geniş kapsamlı ve iyi yapılanmış bir sosyal güvenlik sistemi bulunmamaktadır. Sosyal yardım ve diğer finansal yardımlar-sosyal güvenlik ve vergi indirimleri dahil- düşük gelir grupları ile muhtaçların (çocuklar, yaşlılar, hastalar, sakatlar, işsizler, *vd.*) temel ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde ve sistemsel bütünlük içinde sağlanmamaktadır. Sağlık sigortası, sağlık ve tıbbi yardım programları, koruma ve sosyal refah düzenlemeleri, bedava veya düşük bedel karşılığında hasta ve yaşlı bakımı, bedava doğum öncesi ve sonrası bakım nüfusun tümünü kapsamamaktadır. Bununla birlikte eğitim bedava olup büyük ölçüde devlet tarafından sağlanmakta ancak bedava veya düşük bir bedel karşılığında verilen eğitim (yüksek öğrenim) hakkı sınırlandırılmaktadır. Sosyal konut belli görevlerdeki kamu personeliyle sınırlandırılmış olup düşük gelir grupları, fiziksel engelliler ve yaşlılar bu haktan yoksun bırakılmaktadır. Kısacası birikim rejimleri yalnızca yarı-çevre refah devletinin çeşitli biçimlerdeki uygulamalarına izin vermektedir. Bir başka deyişle yarı-çevrede kapitalist devlet birikimde etkin rol oynamasına karşın sosyal bütünlüğü sağlayacak tutarlı bir sosyal politika yerine “antidemokratik meşrulaştırma” yöntemi olarak zor kullanımına başvurabilmektedir. (Sönmez, 2007). Antidemokratik önlemlerin ve zor kullanımının öznesi çalışan kesimler olmaktadır. Nitekim Latin Amerika’da bazı istisnalar dışında 1960’lı ve 1970’li yıllarda darbe ile askeri rejimler kurulmuştur. Askeri diktatörlüğün hüküm sürdüğü ülke sayısı 1969’da on, 1970’de on iki, 1972’de on dört, 1973’de on beşe ulaşmıştır. Türkiye’de Mart 1971’deki askeri müdahalenin ardından 1971-73

döneminde askeri denetim altında otoriter sivil bir hükümet iktidardadır (Sönmez, 2005). Eylül 1980'deki askeri darbenin ardından doğrudan askeri, daha sonra ise hakların ve özgürlüklerin askıya alındığı ortamda otoriter sivil hükümetler ülkeyi 1980'li yıllar boyunca yönetmiştir. Güneydoğu Asya'da otoriter sivil hükümetlerin yönetiminde olduğu gözlenmektedir. Diktatörlük, otoriter sivil hükümetler veya demokratik haklara saygılı olmayan siyasi iktidarların geniş bir coğrafyada yer alan ülkelerde savundukları "iktisadi özgürlük" adına sivil, sosyal ve siyasi hakları çiğnemeleri ortak paydayı oluşturmaktadır.

4. BRETTON WOODS VE KRİZ

4.1. Sistemik Kriz

Keynesçi kapitalizm devlet müdahalesi/düzenleyiciliği ve sosyal refah devleti ile özdeşleşmektedir. Bu tür politikaların hızlı birikim ve büyüme sürecinin yaşandığı ancak sınıf mücadelesinin keskinleştiği bir dönemde uygulandığını anımsamak gerekiyor. Bir başka deyişle kar haddindeki düşme eğiliminin henüz olgunlaşmadığı özgün bir tarihsel kesitte Keynesçi müdahaleler gerçekleştirilmiştir.

İkinci paylaşım süreci 1960'lı yılların sonlarına kadar genelde sorunsuz sürmüştür. Fordist sermaye birikimindeki ciddi tıkanıklıklar, sürecin sonunu getirmiş ve yeni sürecin koşullarını hazırlamıştır. Bağlantılı ve birbirini etkileyen çok sayıda etkenin yol açtığı zincirleme olumsuzluklar sonucu olarak kriz olgunlaşmıştır. Kısacası Fordist kapitalizmin krizi söz konusudur.

Bretton Woods sisteminin çöküşü kapitalist birikim ve gelişme süreci ile dinamiklerinin doğal ve kaçınılmaz sonucudur. Bretton Woods sisteminde ülke ekonomileri ağırlıklı olarak yerel/ulusal büyüme dinamiklerine odaklıdır ancak kapitalizmin gelişme yasalarını denetlemek olanaksızdır; Fordist rejiminde birikim süreci kaçınılmaz olarak mal ve sermaye piyasalarında uluslararasılaşmayı kaçınılmaz kılmıştır. Uluslararasılaşmanın mantığı ve dinamikleriyle yerel/ulusal temelde regülasyon arasındaki uyumsuzluk giderek belirginleşmiştir. Bir başka deyişle üretim güçlerinin gelişiminin küresel boyutu ile ulus-devlet temelindeki regülasyonun bağdaşmazlığı somut olarak ortaya çıkmıştır. Bretton Woods sistemi küreselleşen kapitalizmin ihtiyaçlarına yanıt vermekten uzak düşmüş, küresel piyasalardaki dinamiğin, bu bağlamda finansal sermayenin yakın bir gelecekte şekillendireceği sisteme, kısacası post-Fordizme geçiş başlamıştır.

Yukarıdaki saptamalar Bretton Woods'ta temelleri atılmış bulunan uluslararası para sisteminde 1967-71 kesitinde beliren düzensizlik ve parçalanmanın krizin nedeni değil, habercisi ve/veya göstergesi olduğunu ve aynı zamanda birikim rejimindeki

dönüşümün sinyallerini verdiği ölçüde kaçınılmazlığını ortaya koymaktadır. Bu temelden hareket ederek krize yol açan ve birikim rejimindeki dönüşümü belirleyen ana etkenleri gruplandırmak olanaklı olacaktır. Bu etkenlerin başında sermayenin aşırı yoğunlaşması sonucunda değerlendirilmede sınıra ulaşılması, bu bağlamda yeni teknolojilerin uygulamaya konulmasındaki gecikmeler ve üretkenlikte gerekli artışın sağlanamaması bulunmaktadır. Sermayede giderek artan yoğunlaşma ve merkezileşme ile tekeli nitelikteki düzenleme arasındaki uyumsuzluk çarpıcıdır. Bağlantılı olarak üretim güçlerinin gelişmesi ile üretim ilişkileri arasındaki çelişkiler ikinci grup etkeni oluşturmaktadır. Bir başka deyişle sosyal ve sınıfsal mücadeledeki tırmanış ile birlikte sistemin diğer noktalarında ortaya çıkan çelişkiler genel kar maksimizasyonu yöntem ve süreçlerinin sürekliliğini kırmıştır. Diğer etkenler arasında sektörler arasında dengesizlik, ABD hegemonyasındaki sarsıntı ve Japonya ile F.Almanya'nın yeni güç merkezleri olarak yükselmeleri yer almaktadır. 1974'te belirginleşen kriz, 1976-79 kesitindeki ılımlı canlanmaya karşın etkilerini sürdürmüş, 1980-82 kesitinde ise savaş sonrasındaki en yoğun durgunluk yaşanmıştır. Artık kar haddi, yatırım oranı ve büyüme 1945-74 dönemindeki performansını yakalayamayacaktır.

Bu noktada yukarıda sıralanan etkenler arasındaki bağlantıyı kurarak özlü bir açıklama getirelim. Sermayenin aşırı yoğunlaşmasına bağlı olarak değerlendirilmede, yani yoğun sermaye birikimi rejiminde beliren tıkanıklık, dolayısıyla üretkenlik artışında sınıra ulaşılması, yeni teknolojilerin uygulamaya konulmasındaki gecikmeler, tüketim malları üreten sektörün üretim araçları ve/veya donanım malları üreten sektöre göre daha hızlı otomasyonu ve modernizasyonu söz konusudur. Bu gelişmelere bağlı olarak ücret ile üretkenlikteki artış arasındaki bağlantı zayıflamış, hatta kopmuş, diğer yandan birikim açısından kritik sektörler arasındaki dengenin bozulmuştur. Burada anımsanması gerekli husus, yoğun birikim rejiminde çalışanların yaşam düzeyi ile artı değer oranının birlikte yükseltilmesi, üretkenlikteki artışa koşut reel ücret artışının sağlanmış olmasıdır. Üretken olmayan sektör genişledikçe artı değer oranı düşmektedir. Nitekim kriz sürecinde artı değer oranı gerilerken birikim hız kesmiş dolayısıyla üretken yatırımlarda daralma kaçınılmaz olmuştur. Sermayenin değerlendirilmesinde ciddi tıkanıklıklar belirmiştir; Merkez ülkelerde kar ile ücret paylaşımında sermaye birikimi aleyhine olan gelişimi tersine çevirmek için enflasyonun araç olarak kullanılması söz konusudur. Ücret ile üretkenlik artışı arasındaki bağlantının kopması ve ilkinin ikincisi aleyhine gelişmesi sonucunda maliyetlerin fiyatlara yansıtılması yoluyla enflasyon körüklenmiştir. Dikkate alınması gerekli diğer önemli öge de ücretlilerin sosyal hasıladan daha fazla pay alması, özellikle de sosyal haklardan kaynaklanan dolaylı ücret ağırlığının artmasıdır. Bu olgu üretim güçlerinin gelişmesi ile üretim ilişkilerinin arasındaki çelişkileri ortaya çıkarmaktadır. Kısaca sermayede giderek artan yoğunlaşma ve merkezileşme ile tekeli nitelikteki düzenleme arasındaki uyumsuzluk ve üretim güçlerindeki gelişme ile üretim ilişkileri arasındaki çelişkiler belirginleşmektedir. Bu bağlamda sosyal mücadeledeki tırmanış krizi hazırlayan etkenler arasında yer

almaktadır. Bir başka deyişle sosyal mücadele ve sistemin diğer noktalarında ortaya çıkan çelişkiler genel anlamda kar maksimizasyonu yöntem ve süreçlerini kırmıştır. Diğer etkenler arasında sektörler arasında dengesizlik, ABD hegemonyasındaki sarsıntı ve Japonya ile Federal Almanya'nın yeni güç merkezleri olarak yükselmeleri yer almaktadır. Bu aşamada reel ve finansal sermayede küreselleşme eğilimi ivme kazanmaya başlamıştır.

1967-68'den itibaren büyük ölçüde iç dinamiklere bağımlı büyüme modelinde tıkanıklık üretimde olduğu kadar dışarıdan sağlanan girdiler düzeyinde gözlenmektedir. Dış pazar merkez ekonomiler için giderek önem kazanmıştır. Nitekim ticarete konu sınai ve tarımsal ürünlerin katma değerinde ihracat ve ithalatın payı hızla artmıştır. Üretimin uluslararasılaşması iç dinamiklerden kaynaklanan büyüme modelindeki tıkanıklığın aşılması için gerekli olmuştur Dolayısıyla yabancı ülkelere yapılan doğrudan yatırım Fordist birikimde karşılaşılan sınırların genişletilmesi ve aşılmasında başlıca araç olmaktadır. Bir diğer anlatımla krizin ortaya çıkışını izleyen dönemde ulusal temele dayalı birikim modeli hızla değişmeye başlamış, hatta tasfiye sürecine girmiştir. ABD savaş sonrasında, Japonya ve Federal Almanya 1960'lı yılların sonları veya 1970'li yılların başlarından itibaren uluslararası yatırımları hızlandırmaya başlamıştır. Nitekim 1970'li yıllarda sermayenin uluslararasılaşması, bu bağlamda doğrudan yatırımların artması ve ÇUŞ'ların giderek etkinlik kazanması söz konusudur. Kriz sürecinde doğrudan yatırımlardaki uluslararasılaşma yönünden bir dönüşüm yaşanmıştır.

Reel sektördeki uluslararasılaşmaya koşut olarak, özellikle 1970'li yılların ortalarından itibaren uluslararası finansal akımlar ve piyasalar hızlı gelişme sürecine girmiş ve bankacılık hizmetlerinde uluslararasılaşma ön plana çıkmıştır. Uluslararası finansal işlemlerde iki eğilim belirlemiştir. İlki finansal dengenin yeniden sağlanması doğrultusunda bankaların uluslararası işlevlere sahip olmasıdır. İkinci eğilim ise bankacılık faaliyetlerinde uluslararası işlemlerin ağırlığının artmasıdır. Uluslararası iktisadi düzenlemelerde uluslararasılaşmanın kazandığı yeni finansal ve parasal boyutun giderek reel sektördeki gelişmenin önüne geçtiğini söylemek olanaklıdır. Finansal ve parasal boyut uluslararası planda borç ekonomisinin oluşmasına yol açması ve çevre ülkelerin, özellikle de yeni sanayileşen grubun hızlı borçlanma sürecine girmesi yönünden önemlidir.

4.2. Çevre'de Kriz

Yeni sanayileşen ülkeleri, özellikle de Latin Amerika'yı 1980'li yılların başında (dış) borç krizine sürükleyen etkenlerin başında tutarsız makroekonomik politikalar ve hükümetlerin aşırı ölçüde borçlanması yer almaktadır. Borçlanan hükümetlerin aynı anda, kısa vadede getirisi olmayan ağır altyapı yatırımlarına ve gereksiz harcamalara yönelmesi, böylelikle dışarıdan sağladıkları kaynakları iktisadi rasyonelliği dikkate

almadan savurganca kullanmaları söz konudur. 1980’li yılların başında ağır bir dış borç krizine sürüklenen ekonomilerde geniş bütçe/kamu açıkları, yüksek enflasyon ve önemli bir dış borç yükü ortak paydayı oluşturmaktadır. Bu nedenle ikiz açığın, yani bütçe/kamu açığı ile dış ticaret/cari açığın krize yol açtığı söylenebilir. Dolayısıyla devletin mali krizi ortaya çıkmıştır. Ancak neden bu böylesine bir krizin patlak verdiği sorusunun yanıtı refah veya sosyal devlet harcamalarında aranmamalıdır. Başvurulan toplumların büyük çoğunluğunda sosyal devlet anlayışının yerleşmediği, ancak bir bölümünde yalnızca “minimalist sosyal devlet” uygulamalarına yer verildiği gözlenmektedir. Dolayısıyla sosyal harcamaların ve çalışan kesimlere yönelik ücret politikasının özel sektördeki sermaye birikiminin aleyhine bir durum yarattığı ileri sürülemez. Devletin mali krizini oluşturan ortam bir dizi iç ve dış etkenin bir araya gelerek eklenmesinden kaynaklanmaktadır. İç etkenlerin başında ise yeni sanayileşenler grubunda, büyük ölçüde Merkez’in etkisi veya yönlendirmesi altında ortaya çıkan finansman ihtiyacı gelmektedir. Bir başka deyişle çevrede uygulanan yabancı sermayeye bağımlı ilkel Taylorizm ve çevre-Fordizmi finansman açığı yol açmıştır. Birinci petrol şokundan sonra artarak kronikleşen dış ticaret açığı ve cari açık ile kriz koşulları altında yüksek büyüme hızını korumaya odaklı politikaların kaçınılmaz kıldığı bütçe/kamu açığı krizin olgunlaşmasında nihai rol oynamıştır.

Dış etkenleri, Merkez’deki sermaye birikimi rejimi, Fordizmin krizi, kriz yönetimi politikaları ve yeni sanayileşen ülkelere sunulan dış finansman olanakları oluşturmaktadır. Öncelikle belirtelim; birinci petrol şokunun ardından merkez ekonomilerinin uyguladıkları kriz yönetimi politikaları yeni sanayileşen ülkelerin dış borçlanmasını artırmıştır. Sanayileşmiş ülkeler iç talepteki daralmayı kontrol etmeye çalışırken yalnızca petrol üreticisi ülkelerin değil, dış açıkları hızla artan petrol ithalatçısı sanayileşen ülkelerin Merkez’e yönelik taleplerini canlı tutmak için kredi mekanizmasını - özellikle ABD kökenli - çokuluslu bankalar aracılığıyla devreye sokulmuştur. Kriz sürecinde uluslararası mali piyasalarda gözlenen hızlı gelişme, bağılı olarak uluslararası mali akımların yaygınlaşması ve euro-döviz piyasasının işlerlik kazanması, kredi mekanizmasının çalıştırılmasını olanaklı kılmıştır. Euro-döviz ve petrol-dolarların bollaşmasının yanı sıra ABD’deki para ve sermaye piyasaları ile euro-piyasa arasındaki arbitrajın organizasyonuna bağılı olarak uluslararası likiditedeki hızlı artış, reel faizlerin düşük düzeyde kalmasını sağlamıştır. Özellikle uluslararası planda sermaye dolaşımının hızlanması ve görece bağımsız para arzı mekanizmasının oluşturulması bu açıdan önemlidir. Artık dış borç salt kaynak transfer mekanizması olarak değil para arzını düzenleyen otonom bir araç olarak dikkati çekmektedir. Böylelikle dış borç mekanizması aracılığıyla uluslararası para hacminin, dolayısıyla uluslararası likiditenin hızla artırılması sağlanmıştır. Yeni koşullarda euro-piyasanın sahip olduğu likiditenin mevduat hacmine bağılı olmaması nedeniyle fon arzının esnekliği artmıştır. Euro-piyasa kısa vadeli mevduatın orta ve uzun vadeli krediye dönüştürülmesini bankalar arası piyasa aracılığıyla sağlamaktadır. Yani euro-piyasa

kredi ve borçlanma aracılığıyla ayarlama yapmaktadır. Bunun anlamı fiyat ve miktar ayarlamalarının yerini kredi ve borçlanma mekanizmalarının almasıdır. Sonuçta reel sektördeki gelişmeden büyük ölçüde bağımsız olarak gelişen uluslararası borç ekonomisi ortaya çıkmıştır. Bu koşullarda yeni sanayileşen ülkeler düşük, hatta negatif reel faizler üzerinden borçlanarak bir *mali zehirlenmeye* uğramışlardır. Aynı zamanda finansman gücüğü içindeki bir dizi yeni sanayileşen ülke ithalat hacimlerini koruma olanağını yakalamıştır. Dolayısıyla dış ticaret ve cari açığın kronikleşmesi sürecinde iç ve dış etkenlerin tam anlamıyla eklemlendiği görülmektedir.

Özellikle hızla ve önemli tutarlarda özel kaynaklardan (bankalardan) borçlanan bir grup çevre ülkenin, 1982'den itibaren Meksika başta olmak üzere dış borç krizine sürüklenmesi şaşırtıcı değildir. Borç kriziyle birlikte yeni düzenlemelere giden kapılar açılmış ve krize sürüklenen ekonomiler IMF denetiminde istikrar ve yapısal uyum politikalarını uygulamaya koymuştur.

5. BRETTON WOODS'UN MİRASI

Bretton Woods'ta temelleri atılan birikim rejiminin geçerli olduğu yaklaşık otuz yıllık "altın çağ"da sağladığı avantajları dönemin sonuna doğru hızla yitirmeye başlayan tekeli veya oligopolcü küresel sermaye yeni bir arayışa girmiştir. Çözüm Fordizmden post-Fordizme geçişte aranmıştır. Bir başka deyişle üretim süreçlerinin ve pazarın esnekleştirilmesi, ticari ve finansal serbestleşmenin sağlanması gündemdedir. Nitekim sermaye birikimindeki tıkanıklığa koşut olarak sanayi sektöründe kar haddi düşüğe sermaye kütesel olarak spekülative nitelik kazanmaya başlamıştır. Bu süreçte de emekçilerin elde etmiş olduğu ekonomik ve sosyal hakların hızla törpülenmesi ve örgütlülüğün kırılması gerekli gözükmiştir. Bu bağlamda bir grup çevre ülkesindeki minimalist sosyal devlet uygulaması askıya alınmış, yeni düzene eklemlenme doğrultusunda küresel büyük sermayeye ve yeni düzenin de mimarları olan IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşlara kapılar ardına kadar açılmıştır.

Özetle 1980'li yılların başındaki dünya ekonomisi fotoğrafında en çarpıcı görüntü uluslararası planda oluşan borç ekonomisidir. Bunun arka planındaki en önemli etken 1960'ların sonlarında merkez ülkelerde gözlenen kar haddindeki düşme eğilimine bağlı olarak beliren krizdir. Kriz süreci bir dizi mekanizmayı tetiklemiştir; kar haddinin yükseltilmesi için sınai üretim yeni coğrafik bölgelere kaydırılmış, uluslararasılaşma hızlanmış, paralel olarak finansal uluslararasılaşma bağlamında euro-döviz piyasası hızla gelişmiş, ancak eş zamanlı olarak bankalar arasında rekabet şiddetlenirken faiz hadlerinde istikrarsızlık ortaya çıkmış, gelişmiş ülkelerde sınai ürünlere talep yetersiz kalmış, dış açık tırmanmış (Japonya ve Federal Almanya hariç), uluslararası sermayenin akışkanlığı ve hacmi artmış, döviz kurları dalgalanmaya başlamıştır. Kurlardaki dalgalanmaya yol açan etkenlerden biri de faiz oranlarındaki istikrarsızlık olmuştur. Gelişmiş ülkelerde pazarın sınai ürünler için yetersiz olması yerel tüketiciye açılan kredi

hacminin ve çevre ülkelere verilen borcun hızla artmasına yol açmıştır.

Sermaye birikim sürecindeki tıkanıklık ve istikrarsızlığın geleneksel Keynesgil önlemlerle aşılabilmesi post-Fordizm ile birlikte neoliberal politikalar önündeki kapıyı açmıştır. Neoliberalizm küresel boyutlara sahip bir birikim stratejisi, toplumsal ilişkileri, siyasi ve toplumsal düzeni tam anlamıyla piyasa kurallarına, bu bağlamda büyük sermaye lehinde düzenlemeyi ideolojik ve politik olarak öngören ve devletin birey ve toplum karşısındaki konumunu yeniden şekillendirmeye soyunan küresel bir tasarım ve süreci ifade etmektedir. Bu bağlamda neoliberalizm, küreselleşme ve yeni bir dünya düzeni arayışı ve inşa çabası ile özdeşleşmektedir. Bu süreçte ciddi bir hegemonya mücadelesine girilmiştir. Daha doğru bir ifadeyle ABD'nin tek egemen güç olma doğrultusunda verdiği mücadele ve dünya siyasi sistemini ve ekonomik yapıyı belirleme ihtirası dönemin çarpıcı özelliği olarak ön plana çıkmıştır. Bu süreçte Avrupa'daki sosyalist blokun özellikle de SSCB'nin çözülmesi küreselci neoliberal politikalar için kritik eşik veya kırılma noktasını oluşturmuştur.

Neoliberal paradigmanın esası piyasanın büyümeyi, istikrarı, etkinliği ve refah artışı sağlayan, işsizliği yoksulluğu önleyen, ekonomiyle birlikte toplumu da düzenleyen tek mekanizma olarak kabulü, her tür devlet müdahalesinin siyasetin ekonomiye karışımı olarak değerlendirilerek reddedilmesidir. Sermaye birikimi sürecinde artık devletin rolünün geçmiş dönemlerden farklıdır; devlet müdahalesinin giderek tasfiyesi ve devlet düzenleyiciliğinin büyük sermaye gruplarını gözetecek nitelikte olması, kamu hizmeti ve sosyal hizmet alanının ticarileştirilmesi neoliberal politikaların öncelikleridir. Devletin tasfiye edilmesi söz konusu değildir; devlet aracılığıyla büyük ve küresel sermaye lehinde ekonomik ve finansal faaliyetler düzenlenmekte, bunun hukuksal ve kurumsal altyapı ve çerçevesi siyasi erk tarafından hazırlanmaktadır.

Miras nedir sorusunun yanıtını küresel düzeyde ekonominin finansallaşması ve neoliberal politikaların yaygınlık kazanmasıyla birlikte yeni krizlere giden kapının ardına kadar açılması olarak verebiliriz.

NOTLAR

---

¹ Bir başka deyişle Fordizm tüketimdeki kitleselleşmenin uyarmasına bağlı olarak üretim artışının sürekli kılındığı, devletin sermaye birikiminin istikrarlı olmasını sağlamak için ekonomiyi regüle ettiği (regülasyon: sermaye birikiminin istikrarı için oluşturulan kurumsal düzenlemeler ve prosedürler), büyük oligopoller ile güçlü işçi sendikaları arasında sürdürülen toplu sözleşmelerin verimlilik artışına endeksli reel ücret artışını sağladığı, bu bağlamda üretim ve tüketim koşullarındaki dönüşümün karşılıklı olarak birbirini desteklediği sermaye birikimi rejimidir. Konuya ilişkin çok sayıda yayın arasından, örneğin Bellafiore'ye (1999) bakılabilir.

KAYNAKÇA

- Bellofiore, R. (1999), "After Fordism, What? Capitalism at the End of the Century: Beyond the Myths" in R. Bellofiore (ed.) *Global Money, Capital Restructuring and the Changing Patterns of Labour*: Cheltenham: Edward Elgar.
- Bretton Woods Committee Annual Meeting (2014), <http://www.brettonwoods.org/publication/remarks-by-paul-a-volcker-at-the-bretton-woods-committee-annual-meeting-2014>, E.T.:12.11.2014.
- Dicken, P. (1998), *Global Shift: Transforming the World Economy*, New York: The Guilford Press.
- Frank, G.A. (1971), *Lumpen Bourgeoisie et Lumpen Deveoppement*, Paris: F.Maspero.
- Gereffi, G. (1995), "The International Economy and Economic Development" in N.J.Smelser, R.Swedberg (ed.), *Handbook of Economic Sociology*, New York: Princeton University Press, 206-233.
- Hatzichronoglou, T. (1997), *Revision of the High-technology Sector and Product Classification*, OECD Science, Technology and Industry Working Papers 1997/2, Paris:OECD.
- Lipietz, A. (1987), *Mirages and Miracles: The Crises of Global Fordism*, London: Verso.
- Mandel, E. (1974), "Les Classes Sociales et les Classes Politiques En Amerique Latine", *Critiques de l'Economie Politique*, 16-17.
- Mandel, E. (1978), *La Crise, 1974-1978*, Paris: Flammarion.
- Marx, K. (1973), *Le Capital*, Livre Premier, Tome III, Paris: Editions Sociales.
- OECD (2001), *Science, Technology & Industry; Classification of Manufacturing Industries on Technology*, Paris:OECD
- Palloix, C. (1975), *L'Economie Mondiale Capitaliste Et Les Firmes Multinationales*, Paris: F.Maspero.
- Sönmez, S. (2005), *Dünya Ekonomisinde Dönüşüm*, (2. Baskı), Ankara: İmge Kitabevi.
- Sönmez, S. (2007), "From Semi-Peripheral Welfarism To Neo-liberal Solutions: What about New Perspectives?- Developing World and Turkey", paper presented to *RC 19 Conference on Social Policy in a Globalizing World*, Florence, September, 4-6.
- Sönmez, S. (2011), "Sermaye Birikimi Rejimi ve İhracata Yönelik Sanayileşme I", *İktisat ve Toplum*, 11, 18-23.
- Sum, Ngai-Ling (1998), "Theorizing Export-Oriented Economic Development in East Asian Newly Industrializing Countries: A Regulationist Aspect" in B. Jessop (ed), *Regulation Theory and Crisis of Capitalism*, Vol 4, Cheltenham: Edward Elgar, 354-390.
- United Nations (2008), *International Standard Industrial Classification of All Economic Activities (ISIC) Rev 4*, New York: United Nations.